

A fokozás mibenlétéről

Székely Gábor, nyíregyházi nyelvészprofesszor három könyvben, több cikkben, konferenciaszereplésekben mondhatni *magnum aevi spatium* foglalkozik a fokozással. Legutolsó, 2007-es kiadású könyvének – *Egy sajátos nyelvi jelenség, a fokozás* (Hunyadi László és Répási Györgyné egyetemi tanárok lektorálták) – ismertetése az egyes problémákkal kapcsolatos észrevételek, kiegészítések keretében történik. Ezekből Székely professzor „újdonságai” is kiderülnek.

1. A fokozás típusai a fokozás eszközei szerint. Székely professzor munkái alapján a fokozásnak a következő típusai vannak: **fonetikai** (magas és mély hangrendű szavak oppozíciója: *ez – az, itt – ott, libeg – lobog, köröm – karom*), **morfológiai** (szintetikus, analitikus, szuppletív: *szép – szebb, kevésbé szép, sok – több*), **lexikai** (*nagyon szép*) és **szintaktikai** (állító és tagadó, felkiáltó és óhajtó mondatok jelentésének az erősítése).

2. A lexikográfiai irányzat elhatalmasodása a leírásban. Székely Gábor – G. P. Shekanra (1998) és M. T. Ullmanra (2001) utalva – arra hívja fel a figyelmünket, hogy „az angolszász szakirodalomban megfigyelhető annak az irányzatnak az erősödése, amely szerint a nyelv nem annyira szabályokon alapuló, azaz szintaktikai, mint inkább lexikai alapú rendszer”, amelyen belül „kettős reprezentációs rendszer létezik, a memórián alapuló lexikon és a logikai kapcsolatokon alapuló mentális grammatika. Nagyon sok nyelvi jelenség tehát nemcsak grammatikai, hanem lexikográfiai eszközzel is leírható” (2007: 18). A lexikográfiai irányzat „eluralkodásának” lehetősége azonban nagyban függ az adott nyelv nyelvtani rendszerétől is. A vonzat által kifejezett „esetviszonyok” vizsgálatok például az esetek nélküli franciában és bolgárban nagy szerepe van az igei, melléknévi stb. jelentések vonzatok szerinti csoportosításának. A franciában a melléknévfokozás leírása könnyen lehet lexikográfiai jellegű, mivel a franciában a középfokot felfelé a *plus* 'több, inkább' (*plus grand* 'inkább nagy'), lefelé pedig a *moins* 'kevésbé' (*moins grand* 'kevésbé nagy') fokozó szókkal analitikusan képezzük, amely alakok esetleg „szószerkezetnek” is tekinthetők. A felsőfok képzése pedig úgy történik, hogy a középfok elé hím- és nőneműtől függő határozott **névelőt** teszünk: *le/la plus grand* 'a leginkább nagy', *le/la moins grand* 'a legkevésbé nagy'. A határozott névelő használata azonban nem szigorú nyelvtani szabály, mivel felcserélhető a *ce, cet* 'ez' mutató egy *mon, ma* stb. birtokos névmások hím- és nőnemű változataival.

3. A fokozó szók számaránya és a fokozható szavak teljes fokozási paradigmája. 2007-es könyvében Székely Gábor elsősorban a különböző **fokozó** (degree modifiers 'fokhatározókkal') és **fokozható** elemekkel (szavakkal, mondatokkal stb.) foglalkozik. „Elmarasztalja” I. I. Ubin (1995) orosz–angol, I. I. Suscsinszkij (1997) orosz–német és saját (2003) magyar és német szókapcsolatok szótárát. Megállapítja, hogy ezek „a fokozó értelmű szókapcsolatok összegyűjtésének céljából készültek, nem mutatják be egy-egy fokozható szó **teljes fokozási paradigmáját**, mert az összehasonlító fokozás eszközeinek bemutatása hiányzik e szótárakból. Ha a fokozás eszközrendszerét egy szótárban teljeskörűen kívánjuk bemutatni, ki kell dolgoznunk a fokozható szavak teljes fokozási paradigmáit” (18). Itt valami félreértés lehet. Egy-egy címszó ezekben a szótárakban mindig fokozható szó, amelyekhez számos (elvétve számtalannak tűnő) fokozó szó járul. A *bátor* melléknévet szótárában 59 fokozó szóval fokozhatjuk, de ezek között nincs az *inkább, kevésbé, kicsit bá-*

tor stb. fokozási lehetőség. Ha a lexikailag fokozott melléknevek és határozószók nyelvtanilag is mind fokozhatóak, akkor nincs értelme a mindegyiknél azonos morfológiai fokozás alakjait is feltüntetni. Semmi lehetőségét sem látom annak, hogy az eltérő számú fokozó szokat a már alkalmazott szótári ábécésorrenden kívül bármilyen más „paradigmarendszerben” le tudnánk írni. Az is lehetetlen, hogy a szinonim szavakat a stilisztikai alakzat követelményei szerint rendezzük sorba. Székely Gábornál (2003: 7) a *bátor* helyén használhatók a *hősies*, *merész*, *oroszlánszívű*, *vakmerő* szinonimák. Kiss Gábor Magyar szókincstárában (1999) a lehetőségek még bővülnek. Egy stilisztikai alakzatban a szinonimák száma a szöveg hatására tovább növekedhet. Petőfi *István öcsémhez* című versében például egyértelmű a fokozás emelkedő intenzitása és stilisztikai alakzat volta:

S anyánkat, ezt az *édes jó* anyát,
Oh Pistikám, *szeresd, tiszteld, imádd!*

Székely Gábor fokozó szótárában a *szere*t ígének 95 fokozó szava van. Igei szinonimái: *bálványoz*, *imád vkit*, *megvész*, *rajong vkiért* (135). A *tisztel* ígének külön címszava van. Ezt az igei fogalmat 70 szóval fokozhatjuk (145–6).

4. Mi a különbség a magyar–német, valamint a magyar és német szótár között? Nem kis meglepetéssel tapasztaltam, hogy Székely Gábor könyve nem magyar–német szótár, hanem 4 szótár, amely a következő sorrendben van egybekötve:

1. A magyar fokozó értelmű szókapcsolatok a kulcsszók szerint rendszerezve	1–164.
2. A német fokozó értelmű szókapcsolatok a kulcsszók szerint rendezve	165–246.
3. A magyar fokozó értelmű szókapcsolatok a fokozó lexémák szerint rendezve	247–340.
4. A német fokozó értelmű szókapcsolatok a fokozó lexémák szerint rendezve	341–400.

Ez a négy „egybekötött szótár” sajátosan egyedülálló jelenség. A szócikkek felépítése a következő:

- 1) címszó,
- 2) a fogalom értelmezése (erre itt nemigen van szükség, pontosabban nem szokás),
- 3) ● jelű ábécésorrendű fokozó szók, szókapcsolatok stilisztikai jellemzőikkel,
- 4) ♪ jellel vezeti be a szinonimákat,
- 5) · jelet fokozó értelmű szösszetételek követik,
- 6) ♪~ jel a hasonlító fokozó lexémák bevezetője,
- 7) ∞ a frazeológiai egységek felsorolása.

Székely Gábor egy fokozó szó fokozható alapszavainak összegyűjtésében „elképesztően elképzelhetetlen” számokat ér el. Az *elképesztő(en)*-hez például 480 lehetséges alapszót sorjáz. Arról azonban nem ejt szót, hogy milyen hasznos lenne egy német–magyar fokozási szótár is, mint amilyen például a 2680 szócsoportot tartalmazó Rahmanov, I. V és mások *Deutsch–russisches Synonymwörterbuchja* (Moszkva, 1983).

5. A fokozás két vagy inkább három főpillére. Székely Gábornál 2 pillér van: a lexikális fokozó elemek és a melléknév fokozása (2007: 108). Ez így nem éppen pontos, mivel a melléknevek is fokozhatók lexikálisan, továbbá a melléknevek és határozószók a magyarban a némettől eltérően nem esnek egybe. A fokozásnak **morfológiai**, **lexikális** és **szintaktikai** pilléreit célszerű megkülönböztetnünk. (Ha elfogadjuk a fokozás tág értelmezését.) Vö.:

szép – szebb, *nagyon szép*, *sokkal szebb*; **szépen** – szebben, *igen szépen*, *sokkal szebben*;
Ó be szép, ó be szép, ez a derék faragószék!

A „pillérek” Székely Gábor-féle sorrendje egyébként a szótározó irányzat „eluralkodásának” másik bizonyítéka. A sorrend fontosságai jelentőségére íme egy példa:

1976-ban *szerb–horvát* nyelvtanfolyamon vettem részt. A tanfolyam első része Zadarban volt. A megnyitó napján a helyi újság üdvözölte a *horvát–szerb* tanfolyam résztvevőit. Az első órán megkérdeztem az oktatót: Miért *horvát–szerb* ez a tanfolyam? Válasza: *Miért lenne szerb–horvát?* 1954-ben a Tankönyvkiadónál *Grammatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za srednje škole* c. nyelvtan jelent meg. (Za štampu priredio: Dr. Hadrovics László). A nem cirill betűk eligazítanak a „horvát–szerb” sorrendben. (Vö. Nyomárkay 1997: 204–13).

6. Milyen szófajokat fokozhatunk? A 2007-es könyv hátlapján többek között ez olvasható: „Korábban... senki sem állította a nyelvészeti szakirodalomban, hogy a fokozás kiterjed az igei kategóriára is, vagyis hogy vannak fokozható igék.” Székely Gábor előtt a fokozás fogalma a fokozó szó alaktani fokozására összpontosult. Ezért csak melléknevek, határozószók, egyes főnevek (*rókább a rókánál*), a *sok – több* számnév fokozásáról olvashatunk. De ha nem feledkezünk meg az **alapszó – determináns** szintaktikai elemzéséről, akkor tudjuk, hogy az ilyen nyelvtani fokozások az alapszó által jelölt **főnévi** vagy **igei** fogalmakhoz kapcsolódó tulajdonságokat fokoznak. Székely Gábor „kilép” ebből a fokozási rendszerből, s nála minden alapszófaj fokozható. Az „egyik legfontosabb dolog annak a ténynek az elfogadása, hogy **a lexikai jelentéssel bíró szavak két csoportba sorolhatók, a fokozható és nem fokozható szavak osztályaiba**. Mind az igék, mind pedig a főnevek, melléknevek, számnévek és határozószók között vannak fokozható (például *tetszik, bánat, szép, sok, bent*) és nem fokozható (például *ül, ház, tíz, itt*) szavak” (2007: 15). A „*tet-*szik ige... pontosan úgy alapfok a *jobban/kevésbé* *tetszik* középfokhoz viszonyítva, mint ahogyan a *szép* a *szébb/kevésbé szép* melléknévhez viszonyítva” (2007: 13). Az összehasonlítás itt kissé „sántít”, mivel a nyelvtanban a kifejezési formák is fontosak: az *inkább szép/kevésbé szép – inkább* *tetszik/kevésbé* *tetszik* vagy *tetszetősebb/kevésbé* *tetszetős* lenne „korrekt”. A *jobban* *tetszik* mintha a *nagyon* *tetszik* viszonyító fokozása lenne. A *jól* és a *nagyon* összevető használata is érdekes lenne. Például: *jól/jobban* *főz* – **nagyon* *főz*. Mindez összhangban van azzal, amit később Székely Gábor is kiemelten hangsúlyoz: „**A markáns különbséget nem a szemantikai tényezők, hanem a formális elemek jelentik**” (2007: 108).

7. Van-e a névmásoknak lexikai jelentésük? Székely professzor úgy véli, hogy „a névmásoknak nincs lexikai jelentésük”, ezért **nem** fokozhatóak. Ha ez így lenne, akkor nem értenénk, hogy G. Helbig és J. Buscha nyelvtanának 12. kiadásában is (1989: 231) miért szünhetett meg a névmások önálló szófaji kategóriája, és a főnévi névmások *Substantivische Pronomina* néven hogyan kerültek a főnevekhez (vö.: Pete 2000: 269). Azért, mert a névmások lexikai jelentése nem önálló. Egyébként a melléknévi kérdő, vonatkozó és határozatlan névmások még fokozásra is használhatók: *Mily(en) galádság!*; *Micsoda tévedés!*; *Miféle modor ez?*; *Szébb, mint valaha*; *Ez nem sok, mégis valami*; *Ez már valami!*; *Ez is valami?!* (= Ez semmi!).

8. Milyen kategória a fokozás? Székely Gábor hivatkozik H. Bußmann (1990) terminológiai szótárának *Graduierung* címszavára, amelyben a fokozás szemantikai kategória. Ehhez hozzáteszi: „Úgy tűnik azonban, hogy ez esetben is alapvetően grammatikai kategóriáról van szó. Az elnevezés ma már a magyar szakirodalomban sem teljesen egységes, hiszen használatossá vált a nyelvtani kategória, továbbá a morfológiai kategória kifejezés is” (2007: 11). Itt én nem látok eltéréseket, mivel a nyelvtani kategóriák morfológiai és szintaktikaiak is lehetnek. Napjainkban olyan felfogás is van, hogy valamennyi nyelvi szint leírása tartozhat a grammatikába. U. Engel *Deutsche Grammatik*ja szövegtant, W. Flämig *Grammatik des Deutschen* (1991) könyve hangtani is tartalmaz. Bußmann terminológiai szótára a *Komparation* (Gradation, Steigerung) címszóban **tágabb** és **szűkebb értelemben** vett fokozást különböztet meg. A fokozás tágabb értelemben mindenféle fo-

kozást kifejező bármilyen szerkezet (erre vonatkozik a *Graduierung* műszó), a szűkebb értelmű fokozás a melléknévek és határozószók morfológiai fokozása. Székely professzor a „fokozás” terminust **igen** tág értelemben használja, s ez a „fokozás” csakis logikai-szemantikai alapon hozható közös nevezőre.

9. Sajátos nyelvi jelenség-e a fokozás? Székely Gábor a 12. lapon az előzőleg „alapvetően grammatikainak minősített kategóriáról” (a melléknév- és határozószó morfológiai fokozása most is az) először úgy véli, hogy az „tekinthető lexikális vagy szemantikai mezőnek... , de a mező fogalmának klasszikus értelmezésével... a fokozásnak a ragozásra jellemző eszközei viszonylag nehezen egyeztethetők össze. Mindezt figyelembe véve talán az lenne a legcélszerűbb, ha a fokozást a tagadáshoz hasonlóan **sajátos nyelvi jelenségnek** tekintenénk”. Ehhez a javaslatához „a mintát Engel (1992: 777–916) szolgáltatta, aki... német nyelvűtanában a *tagadást*, a *halmozást*, az *értelmezőt* és a *kongruenciát* tekinti sajátos nyelvi jelenségnek, és tárgyalja önálló elkülönített fejezetekben, mert – véleménye szerint – ezek a **jelenségek** (ném. *Phänomene*) meghaladják a jól körülhatárolható nyelvi szinteket”. Székely Gábor álláspontja szerint „a fokozás sem illeszthető be egyetlen jól körülhatárolható nyelvi szintbe sem. Nem tekinthető olyan jól körülhatárolható nyelvi szintnek, mint például a deklináció vagy a konjugáció” (2007: 12).

Megjegyzéseim: 1) A tudományos klasszifikáció wittgensteini (prototípus) korszakában a platóni és arisztotelészi „jól körülhatárolhatósághoz” való ragaszkodás idejét múlt érvelés. 2) A deklináció „jól körülhatárolhatóságáról” való tézist nem igazolja a *Hány esetük van a magyar főneveknek?* témájú vita (Pete 2003: 308–13). 3) A *sajátos* szónak több jelentése van. Első jelentése ’vkire, vmire a maga mivoltában jellemző’, a második pedig ’különleges, sajátosságos’. Ennek alapján mindegyik nyelvtani kategória vagy nyelvi szint „sajátos jelenség” lehetne. 4) Ulrich Engel 888 oldalas nyelvűtanában Der **T**(ext), Der **S**(atz), Das **V**(erb), der **n**(ominale Bereich), **P**(artikeln) fő fejezetek vannak, vagyis a nála nem létező „morfológiai” szint ige, névszók, partikulák „szintekre” oszlik. Ezeket a „szinteken átnyúló” **E**(benenübergreifende) fejezetbe a Sz. G. által is felsorolt *Negation*, *Häufung*, *Apposition*, *Kongruenz* „jelenségek” kerültek. Sőt a nyelvűtan végén van még egy **I**(nterpunktion) ’központoszás’ című fejezet is. 5) A melléknévek fokozása (*Steigerung der Adjektive*) Engelnél az **N** fejezetben olvasható (560). Nála a fokozás lehet: szóképzéses: *villámgyors*, lexikai: *alig meggyőzős* és flexióképzéses (és csak ez utóbbi „a morfológiai melléknévfokozás”): *nagy* – *nagyobb* – *legnagyobb*. A félreértések elkerülése céljából: Székely Gábor nem azért sorolta a fokozást az úgynevezett **E** fejezetbe, mert az nála sem „fért bele” az előzőleg leírt fejezetekbe, hanem a több szófajban való előfordulása kapcsán. A több szófajban lehetséges kategóriákat némely nyelvtaníró szuperkategóriának nevezi.

10. A fokozás és a ragozás. Sz. G. „nehezményezi”, hogy leíró nyelvűtanainkban a fokozást a „ragozás” főfejezetben találjuk (2007: 11). Ennek oka talán az, hogy nyelvűtanaink műszavai nem határolják el élesen egymástól, és nem is szófajonként tárgyalják a szóalakképzés egyes típusait: 1) a névszói eset- és személyragozást, 2) a személyes névmások esetragjai többségének és a névutóknak ϕ névmásos személyragozását: ϕ *velem*, *veled*, ϕ *előttem*, *előtted*, 3) az ígék alanyi (iktelen/ikes) és határozott tárgyas ragozását, 4) a melléknévek és határozószók morfológiai fokozását. Ezek a szóalakképzési paradigmák a *grammatica ars obligatoria* elv alapján minden nyelvűtani (közlebről morfológiai) kategóriában szóalakok és a hozzájuk kapcsolódó jelentések egységei. A magyarban a melléknévek és a határozószók fokjelei lényegesen különböznek a ragoktól. A ragok **esetenként** vagy **személyenként változnak**. A fokozás formaképzőkkel (jelekkel) vagy analitikus szóalakokkal, ősi maradványként szógyökérváltással (szópletíven) történik. A továbbfokozás pedig a magyarban a szóképzéshez hasonló additív (hozzáadásos) mód: *embertelen* > *embertelen-ség*; vö.: *nagy* > *nagy-obb* > *leg-nagyobb* > *leges-legnagyobb* (a *leges* = *leg*+*es* < *és*). A reduplikáció pedig a fokozás ősi módja: *alig-alig lát*. A németben a nyelvűtani fokozás egy része azonban valóban ragozás jellegű, mivel az egyes fokok képzői fokonként változnak: *schön* > *schön-er*, *der* (*die*, *das*) *schön-ste*. A bolgárban a melléknévek fokozása fokonként változó, kötőjellel írt prefixum-

mal történik: *нов, по-нов, най-нов* 'új – újabb – legújabb'. Vannak nyelvek, amelyekben a ragozás a szó elején történik. Ilyen volt például a sumér, a magyarban ehhez hasonló a *belém szeret, beléd szeret* stb. ragozása, vagy a *jóízű* típusú összetett melléknevek kétféle fokozási lehetősége: *Ma jobb ízű / jóízűbb volt a leves. – Neked ennél is rosszabb ízű / rosszízűbb tréfiád vannak* (vö. Pete 1998: 370).

Az „igék fokozása” a magyarban néha kapcsolatban van a **főnévragozással**, mivel a terminativuson kívül a tárgyasetet (*egy nagyot kiáltott*), az elativust (*teljes erejéből fut*), a sublativust (*az önköltség felére csökkent*), az instrumentalist (*teljes sebességgel ment, teljes erővel dolgozott*) tartalmazó fokhatározókat is használhatjuk az igék fokozására (vö. Székely 2007: 33, 40–1). Középfokú összehasonlítóskor az összehasonlított adessivusban vagy *mint* kötőszóval kapcsolt alanyesetben állhat: *Idősebb vagyok Nóránál / mint Nóra. (A bámulatosan, nagyon, éktelenül, gyökerestül szavak ma már határozószók. Vö.: Pete 2003).*

11. A fokozás meghatározása. A fokozás hagyományos meghatározása utal: 1) a szófajra, 2) a fokozás eszközére és 3) a fokozás fogalmi jelentésére. Az újabb meghatározásokban a szófajok és a fokozás eszközei sokrétűek. Székely Gábornál a fokozásnak egy „előzetes” és egy „körültekintőbb” meghatározásával találkozunk. Vö. ezeket az eltérő meghatározásokat:

- **A fokozás** „a melléknévnek, ritkábban más szónak a közép- vagy felsőfok jelével vagy más nyelvi eszközzel való ellátása annak kifejezésére, hogy a fogalom tartalmának nagyobb vagy kisebb mértékét, fokát jelöljük” ÉrtSz (1960).
- **Graduierung.** Deckbegriff für Eigenschaftszuordnung in gradueller Abstufung durch Beziehung auf Norm oder durch Vergleich: Komparation (Steigerung) bei Adjektiven sowie mithilfe von festen lexikalischen Elementen: *höchst, besonders, äußerst; blitz + ADJ, super + ADJ; Blitz + N* (Abraham Werner 1988: 245).
- **degree** [di'gri:] (also **grade**) The grammatical category by which adjectives and adverbs vary in form to express the presence of their associated characteristics to a greater or lesser extent, as illustrated by *big/bigger/biggest* and *slowly/more slowly/most slowly*. Further distinctions along the same dimension may be expressed lexically by **degree modifiers**, as in *very big* and *rather slowly* (R. L. Trask 1993: 74).
- „A fokozás... nyelvi univerzália, hiszen aligha van olyan nyelv a világon, amely nyelven nem lehet kifejezni azt, hogy valamely fokozható jelentés az alapjelentésnél erőteljesebben (vagy kevésbé erőteljesen) érvényesül” (Székely 2007, Előszó 9).
- „Ha fokozunk, akkor azt fejezzük ki, hogy valamely tulajdonság, cselekvés, nem meghatározott, illetve meghatározott mennyiség, valaminek vagy valakinek a tér-, illetve időbeli elhelyezkedése máshoz nem viszonyítva vagy máshoz viszonyítva hangsúlyozottabban, intenzívebben, nagyobb mértékben (de nem nagyobb méretben), illetve kevésbé intenzíven, kisebb mértékben jelenik meg” (Székely 2007: 12).

Sz. G. a *bánat* főnevet a fokozható szavak közé sorolta (2007: 15). Íme egy példa:

Valami nagy rejtett bánat	Az a bánat, mit az ember
Fogja el az egész tájat;	Érez és nevezni nem mer.
	(Vajda)

A 15. oldalon azt olvashatjuk, hogy az *ül, ház, falusi, tíz, itt* szavak nem fokozhatók. Ez az álláspont az „előzetes” meghatározás alapján védhető, mivel ezeknek a szavaknak megvan a maguk „alapjelentése”, s fokozáskor ennek kellene „erőteljesebben” érvényesülnie. A *Hol az olló, komámaszszony?* kérdésre azonban válaszolhatjuk, hogy *Itt* vagy *emitt*, de mondhatjuk azt is, hogy *Ott, de inkább amott*. Ezek a szavak ugyanis a beszélőhöz viszonyított térbeli távolság eltérő fokait és írá-

nyát jelölik. Ezért felfoghatjuk úgy is, hogy a beszélőtől való távolság vagy irány növelése a közeli jelentésnek egy „erőteljesebb” érvényesülése, s így az *itt* mindjárt fokozhatóvá válik. Vagy a mai világban egy *igazi falusi hangulat* foka is más, mint a *lehangoló falusi vidékben*. A „körültekintőbb” meghatározás alapján nem fogadható el az az állítás, hogy a térbeli elhelyezkedést igénylő *ház* és *ül* szavak (2007: 13) **nem** fokozhatóak. Vö.: *kis ház – kisebb ház, nagy/nagyobb ház, házikó, házacskó. Elüldögél/Üldögél a kerti padon. Egyenesen (kényelmesen) ül a padban. – Ül egyenesebben! Ne ülj itt ilyen görnyedten!* Az oroszban számos főnévből képezhetünk kicsinyítő és nagyító képzőkkel szóvariánsokat, amelyeknek az angolban csak egy szó vagy jelzős főnév felel meg: *дом – домик, домовико* 'house', *домна* 'nagy ház, big house'. A németben a *-chen* és a *-lein* képzők képeznek kicsinyítő jelentésű semleges nemű főneveket. A *-lein* képzősek ma már régiesek, és a költői nyelvre jellemzők. (Általános nyelvészeti szempontból is érdekes, hogy a *Haus* főnév többes számú alakjából is képezhető egy többes jelentésű kicsinyítő képzős alak: *die Häuser-chen* 'házak-acskák'.) Ezeknek a kicsinyítő alakoknak „szó szerinti” magyarra fordítása sokszor lehetetlen. Vö. Goethe *Heidenröslein* Vadrózsa című költeményében az első versszak magyarra törté- nő átültetését. (A fordító Képes Géza):

Sah ein Knab' ein Röslein stehn,	Rózsát lát meg egy legény,
Röslein auf der Heiden,	vadrózsát a réten
War so jung und morgenschön,	szép akár a hajnalfény,
Lief er schnell es nah zu sehn,	fut a fiú könnyedén,
Sah's mit vielen Freuden.	erre vágyik régen.
Röslein, Röslein, Röslein rot,	Piros rózsza, rózsaszál,
Röslein auf der Heiden.	vadvirág a réten.

12. A fokozás és a mértékhatózó. Székely professzor nem ért egyet azzal a MGr.-ban (2000: 441) megfogalmazott nézettel, hogy a fok- és mértékhatózókkal kifejezett jelentésárnyalatok között számos átmenet van, s nehéz is elkülöníteni őket egymástól. Felfogása szerint „ha egy fok-, illetve mértékhatózó általánosságban nevezi meg a fokot, mértéket, intenzitást és fokozható alaptaghoz kapcsolódik, akkor (lexikális) fokozásról beszélhetünk: *fülig elpirul*. Ha az alaptag jelentése nem fokozható, akkor minden esetben mértékhatózóval állunk szemben: *a víz fülig ér*. Nem beszélhetünk fokozásról akkor sem, ha a határozó fokozható szóhoz kapcsolódik, de konkrét mértéket jelöl: *öt méter magas*. A **mérték** és a **fok** fogalma tehát egymástól jól elhatárolható” (2007: 14). Ebben az okfejtésben egy-két momentum nehezen érthető: 1) Mi a különbség a „mérték és a méret”, más szóval a „számjelző”, a „mértékhatózó” és a „fokhatározó” között? A 12. lapon olvasható meghatározásban fokozáskor egy **meghatározott mennyiség** megjelenhet nagyobb **mértékben** (de nem nagyobb **méretben**). *Ez a templom 82 méter magas, a másik pedig 99 méter*. Ebben a hasonlító mondatban számjelzők vannak, amelyek a templomok hosszmértékben kifejezett **méretét** (nagyságát, magasságát) és nem a „mértékét” jelölik. Az ilyen tulajdonságokat (vagyis a méretet, a nagyságot) fokozhatjuk felfelé és lefelé fok- és mértékhatózókkal. 2) A *fülig elpirul* kifejezésben nem lexikai fokozás van, hanem végpontot jelölő terminatívusi esetraggal fokhatározói funkcióban kifejezett fokozás. Ezt alkalmilag számos esetben használhatjuk: *porig égett*. *A víz fülig ér* mondatban a terminatívusi esetragos főnév az *ér* ige erős **vonzata** (argumentuma vagy aktánsa): **A víz ér*.² Mondhatjuk azt is, hogy *A víz térdig, derékig, majdnem nyakig, a háztetőig ér*. Mit fokozunk itt, ha nem a víz eltérő magasságát, amelynek kifejezési eszköztét fok- és mértékhatózóként is értékelhetjük? 3) Székely Gábor könyvében „toldalékos” főnevekről ír, a toldalékok minősítése nélkül (40). Ez azonban vitatható állításokat eredményez: a) a *fülig* lexikai fokozás (*fülig*

² Itt jegyezzük meg, hogy az erős (kötelező) vonzaton kívül gyenge (elhagyható) vonzat is van. Vö. A vonzatok nyelvspecifikussága. (Pete 2008: 469).

szavunk nincs), b) az *-ig* toldalékos főneveket a *nagyon* fokhatározós szerkezetek szinonimájának tekintti: **a víz nagyon ér* nem lehet. 4) Úgy gondolja, hogy a *bőrig ázott, fölig elpirult, torkig jóllakott* kifejezések „mindegyike jelentheti azt, hogy 'nagyon'” (34). Ez így is van, de ilyenkor háttérben marad a fokozó szerkezeteknek az a tulajdonsága, hogy egy magasabb fok jelölése mindig felcserélhető egy alacsonyabb fokkal: *Bokáig ér a víz* nem jelentheti azt, hogy 'nagy a víz'. (Persze, szántóföldön, felhőszakadás után ez valóban „nagy”). A *nagyon jóllaktam* felfelé fokozása *igen jóllaktam* → *torkig jóllaktam*, vagy pedig – ahogy Petőfi írja Ebéd után című versében → *Úgy jól laktam, hogy még!* (Ebben a mondatban szerkezete megváltoztatása nélkül nehezen helyettesíthető be a *nagyon* 60 szinonimájának bármelyike). 5) A „tér- és időbeli elhelyezkedést jelölő melléknévek” vonatkozásában természetesnek vehetjük, hogy nemcsak azt mondhatjuk, hogy például *A szomszéd toronyház igen magas (borzasztóan, szédítően magas), 50 m magas*, hanem azt is, hogy *negyven méterrel magasabb, mint a mi házunk*. Ez a *magasan* típusú határozószókra is vonatkozik: *Négy-öt méterrel magasabban repül a daru, mint a fecske*. 6) A fok és a mérték összefüggését igazolja a középfokú melléknév és a tér- vagy időbeli mérték együttes kifejezésének lehetőség is. Vö.:

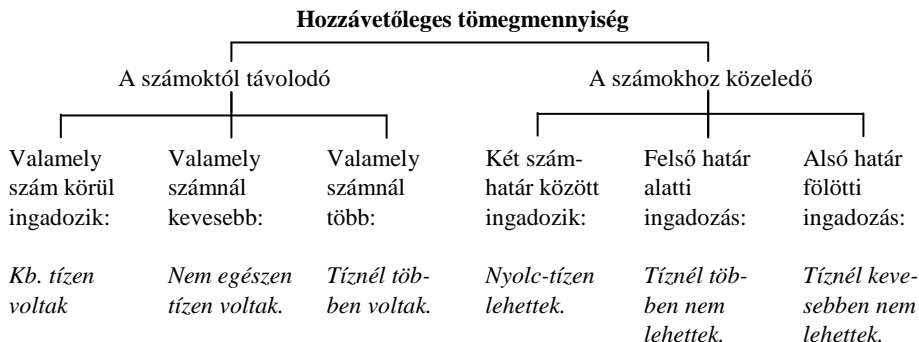
- Hanna *öt évvel* fiatalabb nálam/mint én. – Ханна *моложе* меня *на пять лет*.
- Hanna is my junior *by five years*. – Hanna ist *um fünf Jahre* jünger als ich.

Alekszandra A. Hovalkina Szimferopolban (1995) megjelent könyve azt hangsúlyozza, hogy a **tulajdonság – mennyiség – mérték** hármasságát kell megtalálni, amelyben a „mérték” minőségileg meghatározott mennyiség. (Компоненты триединства: качество – количество – мера, где мера есть качественно определённое количество; 16).

13. Matematikai és lexikai függvények. A matematikai analízisben a „függvény” törvényszerű összefüggést fejez ki két vagy több szám között. Ebben az összefüggésben a függvény értelmezési tartománya független változó, az értékészlet pedig függő változó. A függő változót y -nal, a független változót x -szel jelölik, a függvény szimbóluma $y = f(x)$: *A kamat a tőkének, időnek és kamatlábnak a függvénye*. Ezt aztán minden olyan dolog vonatkozásában használhatjuk, amelynek létezése, alakulása, változása, más tényező(k)től függ, más tényező(k) következménye: *A sportoló formája több tényezőnek a függvénye*. Székely Gábor D. G. Hays (1973) *Függőségi elmélet: formarendszer és néhány észrevétel* című munkájára hivatkozva írja: „A fokozó értelmű szókapcsolatok alkotásakor... a beszélőnek – **nyelvi kompetenciája** alapján – [...] az adott kulcsszóhoz minden szempontból hozzáilleszhető fokozó elem kiválasztása a feladata.” Ez valóban alapigazság. A „bökkenő” csupán csak az, hogy anyanyelvi nyelvérzékünk „nyelvi kompetenciaként” sem biztosíték a helyes fokozó értelmű szókapcsolatok (és sok minden más) megszerkesztésének a tekintetében. Én például sohasem mondanám, hogy *tökéletesen megaláz/becsap* (2007: 48–9), *Ildikó a legkevésbé sem néma* (92). Azt sem gondolom, hogy az *Ildikó egyáltalán nem csúnya* azt társítaná, hogy akkor *nagyon szép*, minthogy a *nem csúnya* sem jelenti azt, hogy *szép*. Mondhatom: *nem vagyok gazdag*, de ez semmiképpen sem jelenti azt, hogy *szegény vagyok*. Vö.: „The negation of a gradable adjective does not necessarily imply the opposite. For example, *not hot* does not necessarily mean *cold*” (J. Richard 1985: 124). De erre máshol, más vonatkozásban Székely Gábor is utal. (Vö. a nyelvművelés igen gazdag irodalmát.)

14. Fokozhatóak-e a határozott mennyiséget jelölő számnevek? Székely Gábor második meghatározásában (12) a **határozott** mennyiség fokozásáról is szó van. Ennek ellenére később úgy véli, hogy „a határozott tő- és sorszámneveket nem tekinthetjük fokozható szavaknak”; (2007: 38): „A határozott számnév konkrét, egzakt fogalmat, tehát mértéket jelöl, és nem fokozható” (108). Ha azt mondom, hogy *Éva az ötödik/hatodik hónapban van*, pontosítok és fokozok, de nem fejezek ki egzakt mértéket. Vö. még: *Akkor úgy öt-hat éves lehettem*. Székely Gábor megfeledek-

zik a számok hozzátétőleges jelölésének típusairól, amelyekben a számnevek jelentése **nem** egy „konkrét, egzakt mérték”. (Vö. Pete 1981: 96–107; Pete 1992: 439).

Székely Gábor a *Van még szőlő* típusú mondatokkal kapcsolatban kiemeli, hogy azok a (partitíviszi) „MENNYISÉG szemantikai jegyre utalnak” (88).

15. A fokozás és a modalitás. Székely Gábor szerint a *Máriának nagyon is van férje!* típusú mondatok „a beszélő véleményét, viszonyát a beszéd tárgyához” fogalmazzák meg, és a modalitás jelenségével vannak kapcsolatban (88). Ch. Ballynál valóban így van, de napjainkban ez inkább a pragmatikán belül tartozik a modalitáshoz (vö. Pete 2002).

16. A fokozás és tagadás. Székely Gábor a „Vajon fokozható-e a tagadás?” kérdésfeltevés keretében egyrészt a fokozható-e a magyar *van* és *nincs* ige, másrészt a tagadás és a fokozás közötti összefüggésre adandó válaszok lehetőségeit vizsgálja (2007: 87).

– **A *van* – *nincs* szavak fokozása.** Székely Kugler Nórára (2000: 120) hivatkozva megállapítja, hogy a *van* létigének kijelentő mód jelen idejében a 3. személyben önálló tagadó igéje is van: *nincs, sincs*. Számára „teljesen egyértelmű, hogy a *van* és a *nincs* szavak olyan ellentétpárt alkotnak, amelyek jelentésük alapján egymást teljesen kizárják” (87). Úgy véli, hogy a létigés mondatok fokozásakor „nem a *van* ige jelentésének a fokozása valósult meg, hanem tulajdonképpen a MENNYISÉG szemantikai jeggyel jellemezhető mondatok jöttek létre” (88). Megjegyzéseim: 1) A „lét, létezés” fogalma elválaszthatatlan vminek, vki(k)nek a mennyiségétől. 2) A lét és annak valamilyen mennyiséghez való kötődését bizonyítják a *vannak, nincsenek* alakok is. 3) A *van* és a *nincs* ellentétpárok sem zárják ki teljesen egymást: *halott – haldokló, halálán van – félhalott, tetszhalott – élőhalott – élő; Lenni vagy nem lenni?* 4) A *Nincs boszorkány – Nincsenek boszorkányok* fogalmi jelentése lényegében ugyanaz, a „nyomósító fokozásban” van a különbség. A *Biztosan/Kétségtelenül nincs boszorkány* mondatmal kapcsolatban Székely Gábor megjegyzi: „Kérdés, hogy ezekben az esetekben valóban a *nincs(en)* létige jelentését erősítjük, fokozzuk-e?” (89). A *biztosan, kétségtelenül* értékelő modalitást kifejező szavak nyelvtanilag az állítmányra vonatkoznak, az állítmány pedig az alanyra, s így az egész mondat jelentését fokozzák. 5) Székely Gábor meghatározásában a mérték és a számnevek fokozása is szerepel: *Egyre/sokkal több éhesebb és veszélyesebb medve van a Fogarasi-havasokban*. 6) Székely Gábor egyetértőleg idézi Lengyel Klára (2000: 402) állapothatározói példáját a több jelentésű létige használatára: *Már jól vagyok. → Ma rosszabbul vagyok* csakis fokozás lehet. 7) Vö. még: *Van itt munka bőven; Sok van már a rovásodon; Odavan/odáig van érted; A család fő halála óta vannak, vagyogatnak* valahogy; *A kislánya még úgyabbul van*.

– **A kettős tagadás felfogása** a magyar nyelvtanokban és Székely Gábor kissé eltérő értelmezésében is specifikum hungaricum (90–3). A tagadó mondatok tipológiai vizsgálatánál négy szempontot szokás figyelembe venni (Vö.: Pete 2002: 135–52):

nem állítmányi és állítmányi tagadás együttes megjelenése is: *Nem Hanna nem jött még meg, hanem Rozsi.* Hozzávetőleges mennyiséget és lexikális fokozást tartalmazó mondatokat nem tagadhatunk: **Nem körülbelül húszan / *Nem legalább húszan voltak a gyűlésen. – *? Körülbelül húszan / *? legalább húszan nem voltak a gyűlésen.* Vö.: *Húszan sem voltak a gyűlésen.*

4) A tagadás fokozása lehet enyhítő vagy erősítő. Ennek típusai a következők:

- Egyetértéssel párosuló ellenvetés: *Megnéztem már a cikket, de még nem olvastam el; A probléma valóban létezik, de nem ott, ahol az opponensek látják.*
- Határozatlan ellenvetés: *Ha akarod, ha nem, reggel korán kell kelni; Ön már majdnem egészséges.*
- Enyhítő tagadás: *Péter nem tehetségtelen költő; Ez nem egy lehetetlen megoldás.*
- A tagadást erősítő fokozásnak számos eszköze közül a legfontosabbak a *senki, semmi, sehol, sehová, sehonnan, semmilyen, sehogy(an), semmikor, sehány* (válaszként) tagadó névmások, a *se, sem, egyáltalán nem* tagadószók: *Hány macskája van? – Sehány. Egy se.*

5) Kettős tagadásról (a tagadás tagadásáról) a magyarban és más nyelvekben is akkor beszélünk, ha **két tagadó** elem az **állítmányi szerkezetet** tagadja. Az ilyen mondatok erős állítást fejeznek ki: *Ezt nem lehet/lehetetlen nem tudni.* Az erősítő tagadásnak is van egy fő- és egy mellékmondatos kettős tagadásos változata: *Nincs olyan ember, aki ezt ne tudná. – ang. There is no one but knows it = Ezt minden ember okvetlenül tudja. Everybody knows it.*

6) Tagadás áthelyezésekor (neg-raising, Negations-Anhebung) a tagadószót a mellékmondatból átvihetjük a főmondatba anélkül, hogy a mondat jelentése megváltozna: *Azt hiszem, hogy Éva nincs otthon – Nem hiszem, hogy Éva otthon van / hogy otthon lenne. – Ich glaube, Eva ist nicht zu Hause – Ich glaube nicht, dass Eva zu Hause ist. I think Eve is'nt at home – I don't think Eve is at home.*

7) Egy állító mondatnak tagadó mondat is lehet a szinonimája: *Ezt félreértettem – Ezt nem értettem meg. (A hajó első tisztje, ma szept. 9. tőkrészeg volt. – Ezt írta be a hajó kapitánya a hajónaplóba, miután többszöri figyelmeztetése is eredménytelen volt. Ezt másnap az elsőtiszt meglátta, s válaszul ezt írta a naplóba: A hajó kapitánya, ma szept. 10. nem volt részeg, szíjnőzőn volt. Vö.: Pete 1999: 305–12).*

17. A fokozás típusai. Székely Gábor a fokozásnak négy alapváltozatát különbözteti meg:

1. a nem összehasonlító fokozást,
2. a nem összehasonlító mérséklést,
3. az összehasonlító fokozást,
4. az összehasonlító mérséklést (2007: 16).

Székely Gábor is hangsúlyozza, hogy „a melléknévfokozás az egész rendszeren belül különösen fontos szerepet játszik” (2007: 107). A fokozás alaptípusai nálam is hasonlóak, azzal a nem kis különbséggel, hogy a fokozás leírása a melléknévek és a határozószók nyelvtani (általánosan kötelező és egységes) fokozásával kezdődik, továbbá a „mérséklés” műszó helyett szintén a „fokozás” terminust használom, mivel mindkét esetben **fokozásról**, mégpedig **felfelé** (pozitív) és **lefelé** (negatív) irányulóról van szó. Ez a terminus már Somorjai Ferenc Tanuljunk könnyen, gyorsan franciául nyelvkönyvében megtalálható a nyelvtani magyarázatok 154. pontjában (187). Itt egyenlő irányú (*aussi.... que*), **felfelé** hasonlító (*plus.... que*) és **lefelé** irányuló (*moins.... que*) hasonlító szerkezetekről olvashatunk. Ez a műszó jobban megfelel az angol *ascending and descending graduation*, a német *positive und negative Graduierung* és az orosz *увеличительное и уменьшительное градуирование* terminusoknak is. (Az oroszban a főnevek és a melléknévek „kicsinyítő és nagyító képző”-iről is olvashatunk.) Egyéni beleérzés, hogy a „*kicsinyít/kicsinyítés* szavak az indokoltnál erőteljesebben utalnak-e a térbeli mértékcsökkenésre” (Székely 2003: 66). A lexikai fokozás „létezősége” egyrészt a fokok között lehetséges eltérő, sokszor elég nagy „távolságokkal”, másrészt

a beszélők egyéni „ízlésének” a változatosságával magyarázható. Ezeket a lexikai fokozás „finomítja”. A **mérséklés** terminust megtartom: szembeállítva a **növelés** műszóval. Ezeket olyan esetekben használom, amikor egy nyelvtanilag képzett **középfokot**, esetleg **felsőfokot** lexikailag mérséklünk vagy növelünk. Székely Gábor erről a továbbfokozás címszó alatt ír (2007: 101, 117). Több nyelvben ilyenkor a *még, sokkal, alig, kevésbé, kissé, jóval, némileg, messze* stb. jelentésű szavakat használják. Vö.:

- *Ő sokkal erősebb, mint én; Ez még drágább, mint gondoltam; Rebi messze a legidősebb.*
- *Er ist viel stärker als ich; Das ist noch teurer, als bezahlen wollte; Rebi ist bei weitem älter.*
- *He is much stronger than I; That is still dearer than I wanted to pay; Rebi is older by far than Rozi.*

Az. *Éva szép, mint az álom, de Anna még nála is szebb* mondat felveti azt az elméleti problémát, hogy az úgynevezett „abszolút szuperlatívuszok” mikor és hogyan mérsékelhetők, illetőleg növelhető-e az intenzitásuk: *Ez a torony szédítően magas, de van ennél még magasabb is; Úgy agyonáztam, hogy így még soha.* Mivel az álom egyének, a tornyok hely, az agyonázás idő és az eső erőségének függvénye, ezért lehetséges a továbbfokozásuk.

18. A melléknevek összehasonlító fokozása. Székely Gábortól eltérően én külön fejezetet szenteltem volna mindegyik fokozható szófaj leírásának. Itt csak a melléknévfokozás néhány kérdésével kapcsolatos észrevételére van lehetőségem.

18.1. Milyen mellékneveket fokozhatunk? A tulajdonságot jelölőket (qualitative adjective, kvalifikative Adjektive, качественные прилагательные). Közös sajátáguk a dinamikusság: a nyelvtani és lexikai fokozhatóság, a felszólító igealakokkal való használhatóság: *szép – szebb, igen szép, Légy szép!; Ne légy durva!; *Légy magas!* De: *Az ő fizetése legyen magasabb!* Képezhetünk belőlük főneveket, igéket, határozószókat, némelyikükhöz kicsinyítő képzőt tehetünk: *szépség, szépít, szépen, szépecske.* Ezeket mellékneveket jelzőként és állítmányként használhatjuk: *Rozika szép lány – Rozika szép.* Az oroszban állítmányként használt, tulajdonságot jelölő mellékneveknek hosszú és rövid alakja is lehetséges. A tulajdonságot jelölő melléknevek általában közvetlenül nevezik meg a tárgyak valamely ismertetőjegyét, vagyis gyökérszók. De vannak képzéssel (*csendes, féltékeny*), összetétellel (*önálló*) létrehozott melléknevek is. Vö.:

A tulajdonságot jelölő melléknevek szemantikai csoportjai

1. konkrétak: érzékszerveinkkel észrevehetőek	2. elvontak: képzületünk, gondolkodásunk fogja fel
1. láthatóak: <i>piros, magas, görbe</i>	1. térbeli elnyúlásúak: <i>rövid; meredek</i>
2. tapinthatóak: <i>sima, érdes, puha</i>	2. időbeli tartamúak: <i>gyors, lassú</i>
3. ízelhetőek: <i>édes, keserű, savanyú</i>	3. fizikaiak: <i>erős, gyenge, ügyes</i>
4. szagolhatóak: <i>büdös, szagos, illatos</i>	4. szellemiek: <i>okos, fősvény, bátor</i>
5. hallhatóak: <i>halk, hangos, zajos</i>	

– **Az egyes tulajdonságok relativitása.** A fokozhatósággal függ össze a tulajdonságot jelölő melléknevek jelentésének viszonylagos volta. Az általuk jelölt tulajdonság különböző mértéke függ a jelzett tárgytól és a beszélőtől. A *nagy hangya* például jóval kisebb a *kicsi cicánál*, a *nagy macska* pedig a *kis elefántnál*. Nem véletlen, hogy némely nyelvten a tulajdonságot jelölő mellékneveket *relatív* melléknévként nevezi. A relatív jelentés azt is eredményezheti, hogy egyes melléknevek je-

lentésterjedelme különböző nyelvekben eltérő lehet. A *szép*, a *szépség* fogalmának a meghatározása például az esztétika egyik legvitatottabb kategóriája. Szókratész szerint a szépség *látható és hallható* érzeki formához kötött. Sokáig tartotta magát az a nézet is, hogy a *tapintás* is felkeltheti bennünk a szépség képzetét (főként szobrászati alkotások esetében). Sok teoretikus a *szaglási, ízlelési* érzékleteket is szépeknek ítélte. Egyesek a szépséget *a jó* és *az igaz*, mások a *jó* és a *hasznos* mozzanataira vezették vissza. Kant meghatározásának „szép az, ami érdek nélkül tetszik” része szállóige lett (vö. Szerdahelyi István 1992). A nyelvészeket itt a fokozáson kívül elsősorban a *szép* szó jelentésterjedelme érdekli. Az oroszban például nem lehet *szép idő*. A *szép regény* is csak a könyv külsejét jellemzi. De van *szép vers*, *szép zene*. Ez azért van így, mert az oroszban a *красивый* csak az lehet, ami látható, hallható.

– **Tulajdonságok polaritása: szinonimák és antonimák egy szótárban.** A tulajdonságot jelölő mellékevek nemegyszer egy tulajdonságskála két pólusát, a köztük lévő szinonimafokozatokat és a pólusok kiterjesztését is jelölik.

⇐ csodás, gyönyörű ← **szép**, szépecske, nem szép ⇔ nem csúnya, csúnyácska, **csúnya** →
rút, csúf ⇒

Székely Gábor találóan állapítja meg, hogy „az antonimapárokon belül viszonylag kicsi a »mozgástér« ahhoz, hogy túlságosan sok kifejezést használhassunk... Ha viszont átlépjük az [...] ellentétpár határait, és mindkét szót »felfelé fokozzuk«, akkor lehetőségeink szinte határtalanokká válnak” (2007: 77). Szótárában a *szépet* 49 szóval fokozhatjuk felfelé, 45 szóval pedig a *csúnyát*. Ezekből 24-et (pl. *állati[an]*, *borzasztóan*, *elképesztően*, *feltűnően*, *hallatlanul*, *hihetetlenül*, *igazán*, *igen* stb.) a *csúnya* és a *szép* fokozására is használhatunk. Viktor A. Fedoszov, nyíregyházi professzor (1998: 67) úgy véli, hogy „az antonimák körül szerveződnek a szinonimák, s ennek eredményeként ún. antonima-szinonima blokkok (ASzB) képződnek”. Kiss Gábor Szókinctárában (1999) a szinonimák felsorolása után már találunk utalásokat ellentétes jelentésű szavakra is. Például: **szép** (21 szinonim szó, 8 szólás) után ❶ CSÚF, RÚT, CSÚNYA antonimák következnek. Jurij V. Fedoszov, volgogradi professzor szótára (2001) viszont már kimondottan antonima-szinonima blokkokba rendezi a szavakat. (Székely Gábor 2003-as fokozó szótára csak a szinonimákat sorolja fel.) Tulajdonságot jelölő mellékeveknek a polaritáson belül többnyire a felső pólusát használjuk, ha az adott tulajdonság **alsó** pólusa után érdeklődünk: *Milyen messze van Szegedtől Szatymaz?* (Nem **Milyen közel van Szegedhez Szatymaz?*) Ezeknek a mellékeveknek összevető vizsgálata azt mutatja, hogy a nyelvek a pólusok közti választást nemegyszer „elkerülik”. Vö.: ném. *Wie alt bist du?* (*Wie jung bist du?), ang. *How old are you?* – de: ol. *Quanti anni hai?* 'Hány éves vagy?' or. *Скільки тебе лет?*, bolg. *На колко години си?* – szlovák: *Kolko maš rokov?* A *Hány óra van?* angolul *What is the time?* 'Mennyi az idő?', oroszul mindkét variáns lehetséges: *Который час?* – *Скільки времени?* A németben *Wie viel Uhr ist es?* vagy *Wie spät ist es?* De: *Hol van itt a legközelebbi telefonfülke?* A skála felső fokát jelölő mellékevekhez különböző átvitt jelentések és érzelmi hangulatok társulhatnak, az alsó fokához pedig a „meghittség” érzése: *Ily késő éjszaka ki jár ott kinn a temetőn?* (Eötvös József). *Oly távol vagy tőlem, s mégis közel* (István, a király).

Messze a nagy erdőn messze száll a felhő,
Messze vagytok, édes rózsám, tőled én...

Vannak olyan példák is, amikor egy hangulati vagy fogalmi jelentés különböző nyelvekben egy tulajdonságskála ellentétes pólusához kapcsolódik. Somersét Maugham *Louise* című elbeszélésében a *We are not getting any younger* 'Fiatalabbak bizony már nem leszünk' orosz megfelelője *А мы всё стареем* 'Mi pedig egyre öregszenk'. I. Vaszeva bolgár nyelvész 6 típusba gyűjti azokat a példákat, amelyekben az orosz tagadó mondatoknak a bolgárban állító mondatok felelnek meg, és csak

- A Volga Európa leghosszabb folyója. – A Volga a leghosszabb folyó Európában.
- A Volga itt a legszélesebb; Rebi 17 éves korában volt a legkarcsúbb/a legeslegkarcsúbb.

A németben eltérő felsőfokot használunk, ha a tárgyat saját magával hasonlítjuk össze: *Diese Straße ist die breiteste* 'Ez az utca a legszélesebb'. – *Diese Straße ist hier am breitesten* – 'Ez az utca itt a legszélesebb'. Az angolban és a németben a felsőfokú összehasonlításakor nem használhatjuk a birtokos esetet. Vö.:

- Kiss Péter főiskolánk legjobb diákja; Főiskolánkon Kiss Péter a legjobb diák.
- Пётр Маленков лучший студент нашего института/ в нашем институте.
- Peter Small is the best student at our institute (*of our institute).
- Peter Klein ist der beste Student an unserer Hochschule (*unserer Hochschule).

A lefelé fokozás az egyes nyelvekben általában **analitikus** módon történik:

- A Balti-tengerben a víz **kevésbé** sós, mint a Fekete-tengerben.
- The water in the Baltic Sea is **less salty** than in the Black Sea.
- In der Ostsee ist das Wasser **weniger salzig** als im Schwarzen Meer.
- В Балтийском море вода **менее солёная**, чем в Чёрном.

A középfokú viszonylagos összehasonlításakor **két** tárgyat vagy azok két csoportját hasonlítjuk össze. A felsőfokú összehasonlítás egy egyedi határozott tárgyat legalább három tárgy közül **kiemelő** fokozás. Ezért lehetséges, hogy a franciában, az olaszban, a spanyolban, a portugálban a felsőfokot a középfokból csak a **határozott névelő** hozzáadásával hozzuk létre. Vö. a portugálban:

- Este livro é **mais** interessante **que** o meu – Ez a könyv érdekesebb, mint az enyém.
- Este livro é **o** mais interessante na minha biblioteca. – Ez a legérdekesebb könyv a könyvtáramban.

19. A melléknevek nem összehasonlító fokozása nem nyelvtani, hanem lexikai fokozás. Székely Gábornál itt nincsenek fokok. Ő a BON és a MAGN (53) és az „Anti-MAGN” (67) paraméterekkel operál. Nekem úgy tűnik, hogy itt is lehetne felfelé és lefelé három fokot elkülönítenünk:

+ mértéktelen nagyítás:	<i>világszerte ismert művész</i>
+ felerősödő nagyítás:	<i>országszerte ismert művész</i>
+ erősödő nagyítás	<i>eléggé, jól ismert művész</i>
◆ alapfok (átlagérték)	ismert művész ↑ ↓
– csekély kicsinyítés:	<i>kevésbé ismert művész</i>
– jelentős kicsinyítés:	<i>alig ismert művész</i>
– mértéktelen kicsinyítés:	<i>teljesen ismeretlen művész</i>

20. Az összehasonlító és nem összehasonlító fokozás kapcsolata. Székely Gábor is megállapítja, hogy a fokozás típusai „között számos összefüggés figyelhető meg” (2007: 17). Most csak azokról történik említés, amelyekről Székely Gábornál nem esik szó.

1) A nyelvtani középfok nem összehasonlító jelentésben való használata a magyarban és a németben lehetséges, az oroszban viszont nem: *Éva egy idősebb hölgy* – *Eva ist eine ältere Dame* – *Eve is an elderly lady* – *Ева пожилая женщина. Kecskemét egy nagyobb magyar város* – *Kecskemét ist eine größere Stadt in Ungarn.* – *Кечкемет – небольшой город в Венгрии.*

2) Szuperlatívusz vagy elatívus? Székely Gábornál a szuperlatívusz terminusnak két jelentése van: az 'összehasonlító fokozás felsőfoka' és a 'nem összehasonlító mértéktelen túlzás'. Az utóbbi jelentésben ezt *abszolút szuperlatívusz*nak is nevezi. Az oroszban, a németben, néha az angolban a mértéktelen túlzás jelölésére az *elativus* műszót használják. Így ennek két jelentése van, mivel ez a finnugor nyelvekben a *honnan?* kérdésre felelő belviszony esetet (*házból*) is jelöli. Az oroszban a szuperlatívusz szintetikus alakját sokkal gyakrabban használjuk elatívusi jelentésben, mint más nyelvekben: *Это чистойшая ложь*; *Das ist eine faustdicke Lüge* 'Ez szemenszedett hazugság'. *Ez a színtiszta igazság.* = Это *чистая/ сущая правда*; *Das ist die volle Wahrheit*.

3) Az összehasonlító fokozás lexikai kifejezése. A gondolkodás kevésbé elvont korszakában az emberek egyes tulajdonságok nagyobb fokú megjelenését új fogalmaknak vélték, amelyeket önálló szavakkal neveztek meg. E korszaknak a maradványai az úgynevezett szuppletív képzések. A leggyakrabban használt 'jó, rossz, nagy, kicsi' mellékneveknek az alap-, közép- és felsőfokát a latinban is külön szóval képzik. A németben és az angolban a közép- és felsőfok már azonos gyökekből van képezve. Vö.:

Nyelvek	Alapfok	Magyar jelentés	Középfok	Felsőfok
latin	<i>bonus</i> <i>malus</i> <i>magnus</i> <i>parvus</i>	'jó' 'rossz' 'nagy' 'kicsi, kis'	<i>melior</i> <i>pejor</i> <i>major</i> <i>minor</i>	<i>optimus</i> <i>pessimus</i> <i>maximus</i> <i>minimus</i>
angol	<i>good</i> <i>bad</i> <i>many/much</i> <i>little</i>	'jó' 'rossz' 'sok' 'kicsi, kis'	<i>better</i> <i>worse</i> <i>more</i> <i>less</i>	<i>best</i> <i>worst</i> <i>most</i> <i>least</i>
német	<i>gut</i> <i>viel</i> <i>wenig</i>	'jó' 'sok' 'kevés'	<i>besser</i> <i>mehr</i> <i>minder/weniger</i>	<i>best/ am besten</i> <i>meist/ am meisten</i> <i>mindest/ wenigst</i>
magyar	<i>sok</i>		<i>több</i>	<i>legtöbb</i>

A *sok* ősi finnugor szó, eredeti jelentése 'sűrű'. A *több* finnugor alapelakja **teppr*. A szóvégi *p* a *b* középfokjel hatására zöngéült, vö. *szép* > *szebb*.

SZAKIRODALOM

- Bußmann, Hadumod 1990. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Zweite, völlig neu bearbeitete Auflage. Alfred Kröner Verlag, Stuttgart.
- Engel, Ulrich 1992. *Deutsche Grammatik I–II*. Julius Groos Verlag Heidelberg, Múzsák Kiadó, Budapest.
- Fedosov Ju. V. Федосов Ю. В. 2001. *Идеографический антонимо-синонимический словарь русского языка*. „Перемена”. Волгоград.
- Fedosov V. Федосов В. А. 1998. Различительные признаки в системе антонимов, синонимов и антонимо-синонимических блоков. *Studia Slavica Hung.* 43: 61–70.
- Helbig, Gerhard–Joachim Buscha 1989. *Deutsche Grammatik*. VEB Verlag Enzyklopädie, Leipzig.
- Novalkina Ховалкина А. А. 1995. *Лексическое выражение степени величины признака в современном русском языке*. „Таврия”. Симферополь.
- Kiss Gábor (szerk.) 1999. *Magyar szókincstár*. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Pete István 1981. *Количественные отношения в русском и венгерском языках*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Pete István 1992. A mennyiségi viszonyok szemantikai rendszere. *MNy.* LXXXVIII: 425–43.

- Pete István 1998. István Kenesei, Robert M. Vago and Anna Fenyvesi: *Hungarian*. Descriptive Grammars. Series Editor: Bernard Comrie. Routledge, London and New York. 472 Nyr. 122: 362–72.
- Pete István 1999. Az állító és tagadó mondatok szinonimája a magyarban. MNy. XCV: 305–12.
- Pete István 2000. Szófajaink rendszere és hierarchiája. MNy. XCVI: 257–72.
- Pete István 2001. A nyelvi jelentések típusainak hierarchiája. In: István Nyomárkay (szerk.): *Hungaro-Slavica* 2001. *Studia in honorem Iani Bańczewski*. ELTE Szláv és Balti Filológiai Intézet, Budapest, 203–11.
- Pete István 2002. A nyelvi modalitás három fő típusának hierarchiája a magyarban. MNy. XCVIII: 173–91.
- Pete István 2002. Синтактика русского языка. Сегед. Szláv Intézet.
- Pete István 2003. Hány esetük van a magyar főneveknek? Nyr. 127: 308–13.
- Richards Jack–John Platt–Heidi Weber 1985. *Longman Dictionary of Applied Linguistics*.
- Székely Gábor 2003. A mérséklés kifejezésének eszközeiről a magyar nyelvben. MNy. XCIX: 65–9.
- Székely Gábor 2003. *A fokozó értelmű szókapcsolatok magyar és német szótára*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Székely Gábor 2007. *Egy sajátos nyelvi jelenség, a fokozás*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 66.
- Szerdahelyi István 1992. Szépség. In: Világirodalmi lexikon. XIV. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Trask R. L. 1993. A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics. Routledge, London.
- Vaszeva, Васева, Иванка 1982. *Теория и практика перевода*. Учебник для студентов II–III курса русской филологии. Наука и искусство, София.
- Werner, Abraham 1988. Terminologie zur neueren Linguistik. Max Niemeyer, Tübingen.

Pete István
nyugalmazott egyetemi tanár

SUMMARY

Pete, István

On the nature of comparison

The author of this article makes twenty remarks about Gábor Székely's book *Egy sajátos nyelvi jelenség, a fokozás* [Comparison: a unique linguistic phenomenon]. He agrees with Székely regarding the main types of the comparison of adjectives in Hungarian, but offers some corrections and additions to his statements on morphological, lexical and syntactic types of comparison, mainly from a typological point of view.

Keywords: comparison, negation, comparative gradation, non-comparative gradation, adverb of degree